

PAPER

GRAMMATIK VA SINTAKTIK VOSITALAR TARJIMASIDAGI TRANSFORMATSIYALAR (O'TKIR HOSHIMOVNING "DUNYONING ISHLARI" ASARI ASOSIDA)

Yuldashova Sevara Allayarovna^{1,*}

¹Xorazm Ma'mun akademiyasi mustaqil izlanuvchisi

*yuldashova@mail.ru

Abstract

Ushbu maqolada O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" romani misolida o'zbek adabiy matnini ingliz tiliga tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan grammatik va sintaktik transformatsiyalar tahlil etiladi. Tadqiqotda leksik-grammatik almashtirishlar, sintaktik qayta qurishlar, qo'shish va tushirib qoldirish transformatsiyalari, shuningdek modal ma'nolar, bo'lishsiz konstruktsiyalar va elliptik qurilmalarning tarjimasidagi o'zgarishlar ko'rib chiqiladi. Maqola tarjimashunoslikdagi transformatsion yondashuv nazariyasiga tayanib, original matn stilistik xususiyatlarining ekvivalent tarjimada qay darajada saqlanishi masalasini o'rganadi.

Key words: tarjima transformatsiyasi, grammatik almashtirish, sintaktik qayta qurish, badiiy tarjima, o'zbek adabiyoti, ekvivalentlik, tarjimashunoslik.

KIRISH

Tarjima san'ati inson madaniyati va intellektual merosining barqaror ko'prigi sifatida har doim alohida ahamiyat kasb etib kelgan. Adabiy tarjima, xususan, nafaqat mazmunni bir tildan ikkinchisiga o'tkazish, balki muallif ruhini, uning badiiy olamini va til imkoniyatlarining rang-barangligini

saqlab qolish san'atidir. Bu jarayonda tarjimonning lingvistik va badiiy mahorati sinovdan o'tadi.

O'zbek adabiyotining yorqin vakili O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" romani nafaqat milliy adabiyot tarixida muhim o'rin egallaydi, balki tarjimashunoslik nuqtai nazaridan ham boy lingvistik material sifatida e'tirof etiladi. Asarning til xususiyatlari — qisqa, lo'nda gaplar, kolokvial

Compiled on: March 17, 2026.

Copyright: ©2026 by the authors. Submitted to *Advances in Science and Humanities* for possible open access publication under the terms and conditions of the [Creative Commons Attribution \(CC BY\) 4.0 license](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

iboralar, emotsional bo'yoqdor konstruktsiyalar, ellipsis va inversiya — tarjima jarayonida muqarrar ravishda transformatsiyalarga uchraydi.

Ushbu tadqiqot grammatik va sintaktik transformatsiyalar nazariyasini amaliy materialga tatbiq etib, tarjima jarayonida yuzaga keladigan tizimli o'zgarishlarni tahlil etadi. Tadqiqot Komissarov (1990), Barkhudarov (1975), Nida (1964) va Vinay & Darbelnet (1958) kabi tarjimashunoslik sohasidagi fundamental nazariyalarga tayanadi.

Maqolaning asosiy maqsadi — grammatik va sintaktik transformatsiyalar turlarini aniqlash, ularning qo'llanilish chastotasini o'rganish va bu transformatsiyalarning matn ekvivalentligiga ta'sirini baholashdan iborat.

2. NAZARIY ASOS VA ADABIYOT SHARHI

Tarjima transformatsiyasi nazariyasi tarjimashunoslikda muhim o'rin egallaydi. L. S. Barkhudarov (1975) tarjima transformatsiyalarini to'rt asosiy turga bo'ladi: o'rin almashtirish (transposition), almashtirish (replacement), qo'shish (addition) va tushirib qoldirish (omission). V. N. Komissarov (1990) esa leksik, grammatik va leksik-grammatik transformatsiyalarni farqlaydi va ularning ekvivalentlik darajasiga ta'sirini batafsil tahlil etadi.

Eugene Nida (1964) dinamik ekvivalentlik kontsepsiyasini ishlab chiqib, tarjimada shakliyl mos kelishdan ko'ra ma'no va ta'sir ekvivalentligini ustuvor qo'yadi. Bu yondashuv badiiy tarjimada, ayniqsa, milliy koloritni saqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. J. Vinay va J. Darbelnet (1958) esa tarjima jarayonini boshqaruvchi yettita usulni — o'zlashtirib tarjima (borrowing), so'zma-so'z tarjima (calque), til texnikasiga moslash (literal translation), transpozitsiya, modulyatsiya, ekvivalentsiya va adaptatsiyani — aniqladilar.

O'zbek tilidan ingliz tiliga tarjimada grammatik tizimlar o'rtasidagi tub farqlar — agglutinatív va analitik til tiplarining farqi, fe'l zamoni ifodalanishidagi asimmetriya, artikl kategoriyasining o'zbek tilida yo'qligi, postpozitsion va pre-pozitsion bog'lovchilar o'rtasidagi farq — muqarrar ravishda transformatsiyalarni taqozo etadi (Mirzayev, 2018; Yunusova, 2020).

O'tkir Hoshimov ijodiga bag'ishlangan adabiy

tanqid va tilshunoslik tadqiqotlari uning stilistik xususiyatlarini batafsil tahlil etgan (Qodirov, 2015; Normatov, 2019). Biroq uning asarlarini ingliz tiliga tarjimadagi grammatik transformatsiyalar muammosi alohida tadqiqot ob'ekti sifatida kam o'rganilgan — bu ushbu maqolaning dolzarbligini belgilaydi.

3. TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot metodologiyasi qiyosiy-tahliliy va korpus tahlili usullarini o'z ichiga oladi. "Dunyoning ishlari" romanidan 150 ta parallel matn fragmenti tanlab olinib, original o'zbek matni va uning ingliz tilidagi tarjimasi qiyosiy tahlil qilindi. Materiallar uchta asosiy mezonga ko'ra tanlab olindi: grammatik transformatsiya yuz berishi, sintaktik qayta qurilish holatlari va stilistik elementlarning tarjimasi.

Tahlil metodlari quyidagilarni o'z ichiga oladi: (1) miqdoriy tahlil — transformatsiya turlarining chastota ko'rsatkichlarini aniqlash; (2) sifatiy tahlil — har bir transformatsiya turining matn semantikasiga ta'sirini o'rganish; (3) komponentli tahlil — leksik-semantik tarkibdagi o'zgarishlarni aniqlash; (4) stilistik tahlil — badiiy ifoda vositalarining tarjimada saqlanish darajasini baholash.

Tadqiqot etikasiga ko'ra, barcha misollar mualliflik huquqi me'yorlari doirasida ilmiy maqsadlar uchun keltirilgan. Parallel matn korpusi maxsus tuzilgan va har bir misol mustaqil tahlil birligi sifatida qaralgan.

4. GRAMMATIK VA SINTAKTIK TRANSFORMATSİYALAR TAHLILI

Grammatik Almashtirish Transformatsiyalari Grammatik almashtirish — tarjimada so'z turkumi, grammatik kategori yoki sintaktik qurilmaning o'zgartirilishi — eng keng tarqalgan transformatsiya turlaridan biridir. "Dunyoning ishlari" matnini tahlil etganimizda, o'zbek tilidagi sifat-fe'l qurilmalari ingliz tiliga odatda sifatdosh yoki tegishli gap orqali berilishini kuzatdik.

Misol 1 (Original): "Boshini quyi solib o'tirgan kishi hech narsa demadi." Misol 1 (Tarjima): "The man sitting with his head bowed said nothing." Ushbu misolda o'zbek tilidagi murakkab

fe'l qurilmasi "boshini quyi solib o'tirgan"ingliz tiliga participial phrase — "sitting with his head bowed"orqali berilgan. Bu yerda grammatik almashtirish ro'y bergan, biroq semantik ma'no to'liq saqlanib qolgan.

Fe'l zamoni ifodalanishida ham muhim transformatsiyalar kuzatiladi. O'zbek tilidagi o'tgan zamon ko'rinishlari — "ketdi"ketayotgan edi "ketib qoldi"— inglizchada turli zamon formalarini talab etadi (Past Simple, Past Continuous, Past Perfect), bu esa kontekstual tahlilni zaruriy qiladi.

Sintaktik Qayta Qurish Transformatsiyalari Sintaktik qayta qurish — gap tuzilmasining o'zgartirilishi — O'tkir Hoshimov matnining tarjimasida keng qo'llaniladi. O'zbek tilining SOV (Subject-Object-Verb) tartibiga qarshi ingliz tilining SVO (Subject-Verb-Object) tartibi gap strukturasi qayta qurishni talab etadi.

Misol 2 (Original): "U meni ko'rib, yelkasini qisdi."Misol 2 (Tarjima): "He shrugged his shoulders upon seeing me."Bu misolda o'zbek tilidagi ketma-ket gaplar (parataxis) ingliz tiliga zamon aloqasini ifodalovchi prepositional phrase orqali ulangan — bu sintaktik ulanish transformatsiyasining namunasidir. Bundan tashqari, inversiya va fronting hodisalari ham muhim transformatsiyalarga sabab bo'ladi.

Qo'shish va Tushirib Qoldirish Transformatsiyalari Qo'shish transformatsiyasi matn qabul qiluvchilar uchun kontekstni oydinlashtirish zarurligida yuzaga keladi. O'zbek tilidagi noaniq yoki ixcham qurilmalar ingliz tiliga tarjima qilinarkan, tushuntirishga yordam beradigan elementlar qo'shiladi. "Dunyoning ishlari"matnida bu tendentsiya ayniqsa madaniy-spetsifik iboralarda yaqqol ko'rinadi.

Tushirib qoldirish transformatsiyasi esa o'zbek tilidagi ko'p takrorlashdan kelib chiqadi. O'zbek nutqida egalik qo'shimchalari va ot-so'z birikmalarining takrori ingliz tiliga ortiqcha ko'rinib, tushirib qoldiriladi. Bu transformatsiya matn oqimini tabiiy va ravon qilishga xizmat qiladi.

Misol 3 (Original): "Eshik ochildi. Eshikdan bir kishi kirdi."Misol 3 (Tarjima): "The door opened and a man walked in."Bu misolda ikki alohida gap bitta murakkab gapga birlashtirilgan (qo'shish — "and"), shu bilan birga "eshikdan"iborasi

tushirib qoldirilgan, chunki bu ma'no allaqachon kontekstdan anglashiladi.

Modal Ma'nolar va Bo'lishsiz Konstruktsiyalar Tarjimasida Modal ma'nolarning ifodasi o'zbek va ingliz tillarida tubdan farq qiladi. O'zbek tilidagi -sa bo'lardi, kerak edi, mumkin edi kabi modal iboralar ingliz tilida modal fe'llar (would, should, could, might) orqali beriladi. Bu farq tarjimada transformatsiyani muqarrar qiladi.

Bo'lishsiz konstruktsiyalar tarjimasida qo'sh inkor (double negation) muammosi alohida o'rin tutadi. O'zbek tilidagi "hech kim kelmadi"va "hech narsa demadi" kabi qurilmalar ingliz tilidagi single negation qoidasiga muvofiq "nobody came"va "said nothing" tarzida beriladi.

Hoshimov asarida elliptik konstruktsiyalar keng qo'llaniladi. Bu konstruktsiyalar muallif uslubining ajralmas qismi bo'lib, ularning tarjimasida ekvivalentlikni saqlab qolish alohida mahorat talab etadi. Tahlil shuni ko'rsatdiki, ellipsis tarjimasida 60% holatlarda qo'shish transformatsiyasi qo'llanilgan.

5. MIQDORIY TAHLIL NATIJALARI

150 ta parallel matn fragmentini tahlil qilish natijasida quyidagi miqdoriy ko'rsatkichlar aniqlandi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, sintaktik qayta qurish eng keng tarqalgan transformatsiya turi bo'lib (38%), uni grammatik almashtirish (27%), tushirib qoldirish (18%), qo'shish (12%) va boshqa transformatsiya turlari (5%) ergashib keladi.

Transformatsiyalarning stilistik oqibatlarini baholashda ekspert baholash usulidan foydalanildi. Uch nafar ikki tilli ekspert (o'zbek va ingliz tillarini mukammal biladigan filolog mutaxassislar) har bir transformatsiyaning stilistik ekvivalentligi darajasini 1 dan 5 gacha bo'lgan shkala bo'yicha baholadilar. O'rtacha natija 3.87/5.00 bo'lib, bu tarjimada stilistik ekvivalentlik darajasi qoniqarli ekanligini ko'rsatadi. Ayniqsa, inversiya va ellipsis kabi stilistik vositalarning tarjimasida ekvivalentlik darajasi pastroq (o'rtacha 3.2/5.00) bo'lganligi aniqlandi. Bu esa Hoshimov uslubining ushbu xususiyatlarini tarjima qilishning o'ziga xos murakkabligini tasdiqlaydi.

6. MUHOKAMA VA XULOSALAR

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, O'zbek Hoshimovning "Dunyoning ishlari" romanini ingliz tiliga tarjima qilish jarayonida grammatik va sintaktik transformatsiyalar muqarrar hodisa bo'lib, ular matn ekvivalentligini ta'minlashning asosiy mexanizmi hisoblanadi. Eng yuqori chastotada uchraydigan transformatsiya turi — sintaktik qayta qurish — ikkala tilning grammatik tizimlaridagi fundamental farqlardan kelib chiqadi.

Tadqiqot quyidagi muhim xulosalarga olib keldi: birinchidan, grammatik transformatsiyalar, asosan, o'zbek va ingliz tillarining morfologik tizimlaridagi farqlar tufayli yuzaga keladi; ikkinchidan, sintaktik transformatsiyalar ko'pincha so'z tartibi va gap qurilmasidagi tipologik farqlardan kelib chiqadi; uchinchidan, qo'shish va tushirib qoldirish transformatsiyalari tarjimonning matn qabul qiluvchilar uchun tushunariligi va stilistik tabiiyligiga intilishini aks ettiradi; to'rtinchidan, Hoshimov uslubining kollokvial va elliptik xususiyatlari tarjimada qisman yo'qolsa-da, matnning umumiy stilistik ta'siri saqlanib qoladi.

Ushbu xulosalar Barkhudarov (1975) va Komissarov (1990) nazariyalariga mos keladi, biroq milliy matn — muallif uslubining o'ziga xosligini hisobga olgan holda ular yanada aniqlashtirilib, boyitildi. Tadqiqot shuningdek Nida (1964) dinamik ekvivalentlik kontseptsiyasini o'zbek-ingliz juft tili uchun muvaffaqiyatli sinab ko'rdi.

References

1. Barkhudarov, L. S. (1975). *Language and Translation*. Moscow: International Relations.
2. Hoshimov, O'. (2002). *Dunyoning ishlari*. Toshkent: Sharq nashriyoti.
3. Komissarov, V. N. (1990). *Theory of Translation*. Moscow: Vysshaya Shkola.
4. Mirzayev, A. (2018). O'zbek-ingliz tarjimasidagi grammatik farqlar. *O'zbek tili va adabiyoti*, 3, 45–58.
5. Nida, E. A. (1964). *Toward a Science of Translating*. Leiden: Brill.

6. Normatov, U. (2019). O'tkir Hoshimov nasrining stilistik xususiyatlari. *Filologiya masalalari*, 2, 78–90.
7. Qodirov, P. (2015). *O'zbek adabiyotida realizm*. Toshkent: Fan.
8. Vinay, J.-P., & Darbelnet, J. (1958). *Comparative Stylistics of French and English*. Paris: Didier.
9. Yunusova, M. (2020). Badiiy tarjimada ekvivalentlik muammolari. *Til va tarjima*, 1, 23–37.
10. Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall.
11. Baker, M. (2011). *In Other Words: A Coursebook on Translation* (2nd ed.). London: Routledge.
12. Toury, G. (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: Benjamins.